

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

КАЩУК МАР'ЯНА ГРИГОРІВНА

УДК 373.31:34(091)(477)”19(043.5)

**ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ
У ВИХОВНІЙ РОБОТІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ
(друга половина ХХ століття)**

13.00.01. – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Дрогобич – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, професор
Пантюк Тетяна Ігорівна,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
кафедра загальної педагогіки
та дошкільної освіти, професор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Анатолій Володимирович,
Тернопільський національний
економічний університет,
кафедра психологічних
та педагогічних дисциплін, завідувач;

кандидат педагогічних наук,
Міщень Оксана Миколаївна,
Рівненський державний
гуманітарний університет
кафедра педагогіки
початкової освіти, доцент.

Захист відбудеться “1” березня 2016 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 36.053.01 у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка за адресою: 82100, м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, 2-й поверх, к. 20.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (82100, м. Дрогобич, вул. Лесі Українки, 2).

Автореферат розісланий 28 січня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Оршанський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Кожен етап у розвитку держави як соціального організму передбачає переосмислення певних суспільних цінностей, перебудови систем функціонування усіх суспільних інституцій. У сучасних умовах українського державотворення такі процеси відбуваються і в житті нашого суспільства. Проблема пошуку нових концепцій і парадигм виховання вимагає мобілізації зусиль усієї педагогічної науки в теоретичній і прикладній площинах. Загальновідомо, що нове в освіті з'являється, як правило, на основі того доробку, що вже існує і має позитивний вплив на ті чи ті освітні процеси. Це також стосується процесу правового виховання та правової освіти дітей і молоді як запоруки формування в Україні повноцінного й здорового громадянського суспільства.

Розбудова України на засадах демократії та права вимагає перегляду й переосмислення завдань виховної роботи у сучасній загальноосвітній школі з урахуванням соціального замовлення та процесів світової і європейської інтеграції. Вибір державою прогресивного вектору, зорієнтованого на найвищі цінності людської спільноти, дає підстави говорити про нові завдання та цілі сучасного виховання. Особливо актуальними зазначені тенденції є для процесу організації та реалізації завдань правового виховання.

Прагнення України й українців до побудови громадянського суспільства зумовлюють необхідність удосконалення сфери правових знань та формування правової свідомості. Суспільна ситуація розвитку вимагає ретельного й ґрунтовного перегляду педагогічного інструментарію правового виховання школярів, актуалізації їх правової освіти, особливо старшокласників.

З огляду на це особливої уваги заслуговує вивчення проблеми правового виховання у глобальній, історико-педагогічній, теоретичній і практичній площинах. У глобальному вимірі актуальність дослідження визначається викликами сучасного суспільства, процесами інформатизації, глобалізації, розширенням потреби вмілого використання правових компетентностей як у межах своєї країни, так і за кордоном.

Історико-педагогічний контекст проблеми правового виховання визначається потребою вивчення тих аспектів означеного процесу, які є невідомими чи маловідомими сьогодні та висвітлені суб'єктивно й упереджено крізь призму політичної або ідеологічної доцільності.

На теоретичному рівні актуальність дослідження зумовлена потребою створення цілісної, наукової, логічної, довершеної, демократично спрямованої та особистісно орієнтованої системи правового виховання старшокласників.

Прикладний аспект роботи полягає у дослідженні й аналізі педагогічного інструментарію правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи як в історичній ретроспективі, так і в умовах сьогодення, формування в усіх суб'єктів виховного процесу готовності використовувати інноваційні моделі, методики та засоби.

Загальнодержавний масштаб розв'язання питань правової освіти та виховання громадян України актуалізує наше дослідження, доводить необхідність його ретельної обсервації, зокрема у сенсі історичної ретроспективи.

Проблема правового виховання дітей та молоді вивчається вітчизняними ученими тривалий період. Низка досліджень припадає на 50 – 90-ті роки минулого століття. У цей період науковці, а саме: В. Альхіменко, Н. Бура, Є. Бурлай, А. Долгова, Г. Давидов, В. Гальперин, В. Обухов, В. Головченко, М. Козюбра, В. Найбіч, В. Оксамитний, А. Павлов, П. Рабінович, І. Рябко та ін., з'ясували питання сутності, мети, завдань, змісту, принципів, педагогічних умов, засобів, форм, методів правового виховання. Зазначимо, проте, що працям цього періоду була притаманна як ґрунтовність та достатньо високий науково-прикладний характер дослідження, так і надмірна заідеологізованість та політична заангажованість узагальнень, висновків і пропозицій.

В останні десятиліття проблеми правового виховання громадян у різних його аспектах знайшли відображення у працях українських учених. Серед них: Б. Андрусин, Г. Васянович, В. Владимірова, Н. Голікова, О. Горчаков, В. Дубровський, С. Карпенчук, Л. Канішевська, Т. Кириленко, І. Криштак, А. Кузьмінський, М. Левківський, В. Лозова, О. Магдик, О. Міщенья, О. Микитюк, С. Нікітчина, В. Омельченко, В. Оржеховська, Є. Певцова, М. Подберезський, О. Пометун, А. Сиротенко, А. Стаканков, О. Степанов, Ю. Сурмяк, І. Тараненко, М. Ткачова, Л. Твердохліб, Г. Троцько, М. Фіцула, В. Ягупов та ін.

У науковому доробку цих учених обґрунтовуються проблеми змісту і завдань правового виховання дітей та молоді; механізми формування правової свідомості, правової культури особистості та морально-правової відповідальності; розглядаються педагогічні умови реалізації завдань правового виховання різних вікових категорій громадян; визначаються механізми та шляхи взаємодії сім'ї, школи і органів внутрішніх справ щодо правового виховання учнів; аналізуються питання морально-правової відповідальності педагога тощо.

Водночас, аналізуючи наукові дослідження і практичний досвід правового виховання у загальноосвітніх школах України, нами виявлено такі **суперечності** між:

- нагальною затребуваністю суспільства у вихованні правосвідомих громадян і недостатньою увагою до правового виховання старшокласників у навчально-виховному процесі сучасної загальноосвітньої школи;

- поширеною стереотипністю щодо неактуальності досвіду правового виховання старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи радянської доби, головню через його заідеологізованість, і відсутністю системної комплексної виховної роботи сучасної загальноосвітньої школи з формування правової культури та свідомості старшокласників, що було притаманним правовому вихованню у другій половині ХХ ст.;

- необхідністю використання широкого арсеналу сучасних форм, методів, прийомів і засобів виховної роботи загальноосвітньої школи, орієнтованих на формування правової культури та свідомості старшокласників і традиційною практикою використання формальних підходів, що здебільшого забезпечують формування їхньої правової обізнаності.

Попереднє дослідження проблеми доводить, що питання правового виховання та формування правової культури школярів були особливо актуальними у практиці роботи шкіл і позашкільних закладів другої половини ХХ ст. Сьогодні є потреба детального дослідження означених питань з метою використання раціонального досвіду у практиці сучасної системи правового виховання молоді.

З огляду на потреби сучасного суспільства, відсутність цілісного дослідження проблеми правового виховання у другій половині ХХ століття і власне зацікавлення автора як викладача університету зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **“Правове виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи (друга половина ХХ століття)”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідницьких робіт кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка – комплексна наукова тема “Українська освіта в контексті трансформаційних суспільних процесів” (номер державної реєстрації 0108U007644); факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ – “Психолого-педагогічні умови розвитку освітнього простору держави” (номер державної реєстрації 0112U007494); кафедри теорії та історії держави і права факультету з підготовки слідчих Львівського державного університету внутрішніх справ – “Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри” (номер державної реєстрації 0113U002433).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 4 від 21.04.2011 р.) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 8 від 25.10.2011 р.).

Об'єкт дослідження – правове виховання старшокласників в умовах загальноосвітньої школи.

Предметом дослідження є зміст і шляхи правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи у другій половині ХХ ст.

Мета дослідження – здійснити комплексний історико-педагогічний аналіз теоретичних надбань і практичного досвіду правового виховання старшокласників в другій половині ХХ ст. та виявити можливості їх творчого використання в сучасних умовах загальноосвітньої школи.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

- проаналізувати соціально-історичні умови, з'ясувати особливості та виявити специфіку системи правового виховання загальноосвітньої школи України у другій половині ХХ ст.;

- схарактеризувати цілі, зміст та принципи правового виховання старшокласників у досліджуваній період;

- розкрити методичні аспекти правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи України другої половини ХХ ст.;

– обґрунтувати можливості творчого використання прогресивного історичного досвіду в умовах трансформації сучасної системи правового виховання учнів загальноосвітньої школи.

Методологічною основою дослідження є вимоги об'єктивності, доказовості; положення про єдність окремого, особливого й загального, національного і загальнолюдського, історичного та логічного; особистісно орієнтований, діяльнісний і компетентнісний підходи до навчально-виховного процесу; ідеї та установки, закріплені у документах з проблем навчання та виховання школярів (закони України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Національна програма правової освіти населення тощо).

Теоретичну основу дослідження становить загальнонауковий метод системного аналізу та досягнення педагогічної науки, які розкривають теоретико-методичні засади правового виховання в умовах загальноосвітньої школи. Зокрема, у дослідженні використані:

– ідеї, які стосуються проблем становлення і розвитку національної системи освіти та педагогічної думки у різні історичні періоди (Н. Дем'яненко, С. Золотухіна, В. Кемінь, М. Левківський, Л. Оршанський, О. Сухомлинська та ін.);

– теоретико-методичні засади організації навчально-виховного процесу у загальноосвітній школі (І. Бех, А. Бойко, А. Вихрущ, О. Вишневський, І. Козловська, В. Лозова, О. Невмержицька, М. Пантюк, Г. Троцько, М. Чепіль та ін.);

– фундаментальні положення теорії виховання, зокрема її важливого напрямку – правового виховання молоді (В. Балюк, Г. Васянович, М. Городиський, О. Квас, М. Подберезський, Н. Скотна, А. Тарас, М. Фіцула та ін.).

Для розв'язання поставлених у дисертаційному дослідженні завдань використано комплекс **методів** науково-дослідницької роботи: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, систематизація, класифікація) – для аналітичної обробки наукових джерел і з'ясування сутності базових понять дослідження (“правове виховання”, “правова культура”, “правове навчання”, “правосвідомість”, “правомірна поведінка”, “правова вихованість”); *пошуково-бібліографічний* – для вивчення архівних і бібліотечних фондів, описів, видань тощо; *системно-історичний* – для розгляду соціально-історичного підґрунтя та еволюції проблеми правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи другої половини ХХ ст.; *історико-типологічний* – для з'ясування основних чинників, тенденцій та особливостей організації процесу правового виховання старшокласників в умовах загальноосвітньої школи впродовж досліджуваного періоду; *історико-порівняльний* – для порівняння подій, явищ, фактів, поглядів на досліджувану проблему з реаліями сьогодення; *прогностичний* – для виявлення умов ефективного впровадження прогресивного історичного досвіду у практику сучасної системи правового виховання учнів загальноосвітньої школи.

Джерельну базу дисертаційного дослідження складають кілька груп наукових матеріалів. До першої належать – монографії, підручники, посібники, навчально-довідкові видання, дисертації, у яких описані й проаналізовані теоретико-методичні засади процесу виховання, проведено історико-педагогічний

аналіз теоретичних і методичних основ правового виховання старшокласників; наукові праці, присвячені обґрунтуванню особливостей позакласної виховної роботи, що здійснюється у загальноосвітніх навчальних закладах. Друга група джерел – нормативно-правові документи з питань організації виховного процесу у загальноосвітній школі (закони України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті, постанови Верховної Ради та Кабінету Міністрів України щодо правового виховання, накази Міністерства освіти і науки тощо). До третьої групи належить педагогічна преса, зокрема часописи: “Виховна робота”, “Імідж сучасного педагога”, “Народное образование”, “Радянська школа”, “Рідна школа”, “Педагогіка і психологія”, “Позакласний час”, “Постметодика”, “Преподавание истории в школе”, “Советская педагогика”, “Учитель” та ін. До четвертої групи увійшли документи і матеріали з Державного архіву Львівської області (фонд Р – 163) та фондів бібліотек – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, Львівського державного університету внутрішніх справ та ін.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 50-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. Нижня межа (1959 р.) визначається прийняттям нового закону “Про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР” та постанови ЦК КП України від 13 липня 1959 р. “Про стан і заходи дальшого розвитку педагогічної науки в Українській РСР”, якими були визначені завдання побудови нового соціалістичного суспільства і виховання громадянина нової держави. У цих процесах правове виховання визначалося одним із важливих напрямів виховної роботи загальноосвітньої школи радянської України. Починаючи з 1959/1960 н. р., у десятих класах загальноосвітніх шкіл було запроваджено вивчення навчальної дисципліни “Конституція СРСР”. Верхня хронологічна межа збігається з розробкою і прийняттям “Національної програми правової освіти населення” (2001 р.), якою визначена обов’язковість правової освіти для всіх дошкільних виховних, середніх загальноосвітніх, вищих навчальних закладів, установ підвищення кваліфікації та перепідготовки педагогічних кадрів.

Наукова новизна та теоретичне значення результатів дослідження:

– *уперше* здійснено систематичний науковий аналіз процесу правового виховання старшокласників у виховній роботі вітчизняної загальноосвітньої школи впродовж другої половини ХХ ст.;

– *розкрито* організаційно-педагогічні засади правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітніх шкіл;

– *обґрунтовано* періодизацію, яка відображає еволюцію мети, завдань і змісту правового виховання у загальноосвітній школі впродовж досліджуваного часового відрізка;

– *уточнено* цілі, зміст і принципи правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи другої половини ХХ ст.;

– *розкрито* значення та можливості використання історичного досвіду правового виховання старшокласників для трансформації сучасної системи освіти України і розбудови правосвідомого громадянського суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає у систематизації фактологічних матеріалів, що можуть застосовуватися в організації навчально-виховного процесу сучасної загальноосвітньої школи. Матеріали монографії “Правове виховання старшокласників у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи” можуть бути корисними при удосконаленні змісту навчальних дисциплін “Історія педагогіки”, “Педагогіка”, “Методика позаурочної діяльності та соціально-виховної роботи”, “Порівняльна педагогіка” та ін. Одержані результати можуть бути використані в організації правового виховання сучасних школярів і підготовці майбутніх учителів для реалізації завдань правового виховання старшокласників (пошук інноваційних форм та методів роботи, розробка нових курсів, спецкурсів, посібників, підручників тощо), у системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, розширенні взаємодії з органами внутрішніх справ, громадськими правозахисними організаціями тощо.

Основні результати дослідження *впроваджено* до навчально-виховного процесу Львівської середньої загальноосвітньої школи I – III ступенів № 91 (протокол № 94 від 11.09.2015 р.), Львівської спеціалізованої школи I – III ступенів № 57 імені Короля Данила (протокол № 92 від 09.09.2015 р.), Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол № 33 від 11.09.2015 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 1871 від 23.11.2015 р.), Дрогобицького педагогічного ліцею (довідка № 448 від 01.12.2015 р.), Херсонського державного університету (протокол № 01-28/2349 від 18.11.2015 р.), Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ “Криворізький національний університет” (довідка № 02102 – 589/3 від 20.11.2015 р.).

Апробація результатів дослідження здійснювалась шляхом їх оприлюднення на науково-практичних конференціях:

міжнародних: “Nauka dziś: teoria, metodologia, praktyka” (Wrocław, 2013); “Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи” (Дрогобич, 2013); “Професійна підготовка студентів соціально-педагогічної сфери – освітня складова суспільного розвитку” (Київ, 2014); “Pedagogika. Dyskusje o współczesnej nauce” (Lublin, 2015).

всеукраїнських: “Трансформація ціннісних орієнтацій професійного становлення світогляду працівників ОВС України в сучасному полікультурному суспільстві” (Львів, 2014); “Дитинство в соціально-педагогічному дискурсі” (Дрогобич, 2015);

регіональній – “Розвиток особистості в системі неперервної освіти” (Дрогобич, 2015).

Апробація результатів дослідження також здійснювалась упродовж 2011 – 2015 рр. на наукових семінарах кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, звітних наукових конференціях викладачів кафедри іноземних мов Львівського державного університету внутрішніх справ.

Публікації. Основні положення наукового дослідження відображено у 12 друкованих працях, з них: 1 – монографія, 6 – статей у фахових виданнях, 3 – статті у зарубіжних періодичних виданнях, 2 – тези доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (315 найменувань, з них 28 – іншомовних). Загальний обсяг дисертації становить 249 сторінок, з них 174 сторінки основного тексту. Робота містить 2 рисунки, 8 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи другої половини ХХ ст.; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; окреслено його методологічну основу; з'ясовано хронологічні межі; схарактеризовано джерельну базу; розкрито наукову новизну та практичне значення дослідження; подано відомості про апробацію дослідження і впровадження його основних результатів.

У першому розділі – **“Соціально-історичні умови формування проблеми правового виховання в історії вітчизняної педагогічної думки другої половини ХХ століття”** – з'ясовано ступінь дослідженості проблеми, здійснено характеристику базових понять дослідження (“правове виховання”, “правова культура”, “правове навчання”, “правосвідомість”, “правомірна поведінка”, “правова вихованість”), висвітлено соціально-історичне та психолого-педагогічне підґрунтя проблеми правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи другої половини ХХ ст.

Аналіз наукових і архівних джерел показав, що проблема правового виховання старшокласників в Україні, зважаючи на актуальність в усі історичні періоди, була предметом численних наукових досліджень. Усі опрацьовані публікації умовно було поділено на три основні напрями наукової розробки проблеми у межах визначених нами історіографічних періодів:

І період – 50-і рр. – початок 90-х років ХХ ст. – характеризується працями, в яких основну увагу приділено обґрунтуванню необхідності виокремлення правової педагогіки як окремої науки та правового виховання як одного з важливих напрямів виховної роботи загальноосвітньої школи радянської України; розробці теоретичних засад правового виховання учнівської молоді, його змісту, формулюванню його мети і завдань та методичних рекомендації щодо організації правового виховання учнівської молоді (В. Альхіменко, В. Гальперин, Г. Давидов, А. Долгова, М. Козюбра, А. Міцкевич, В. Найбіч, В. Обухов, А. Павлова, І. Рябко, А. Тарас, Є. Татаринцева та ін.). Важливо, що проблеми правового виховання старшокласників розглядаються науковцями у цей період цілісно, комплексно і розгорнуто, а їхні праці мають міждисциплінарний характер. Однак слід зазначити, що їхнім головним недоліком була надмірна політизація і беззаперечне підпорядкування доктринам і положенням панівної комуністичної ідеології.

II період – розпочинається з проголошення незалежності України у 1991 році і продовжується до наших днів. До праць цього періоду належать ґрунтовні дослідження, що торкаються проблем організації правового виховання в умовах незалежної України як країни, що трансформує старі і створює нові інститути громадянського суспільства. Для них характерне розкриття сутності правового виховання, його змісту, мети, цілей, завдань у світовій та вітчизняній педагогічній думці; методологічних засад; з'ясування змісту основних дефініцій, шляхів і напрямів використання правових знань у буденному житті; визначення основних підвалин функціонування правової держави; аналіз етапів правового виховання учнів; визначення вимог щодо його організації (В. Владимірова, Н. Голікова, Т. Кириленко, А. Кузьминський, М. Левківський, В. Лозова, О. Магдик, О. Микитюк, В. Омельченко, В. Оржеховська, Є. Певцова, О. Пометун, О. Степанов, Л. Твердохліб, Г. Троцько, М. Фіцула, В. Ягупов та ін.).

Встановлено, що в цей період з'являються дисертаційні дослідження, в яких узагальнюється досвід організації правового виховання у другій половині ХХ ст.; аналізуються прийоми, методи та засоби формування правосвідомості індивідів і груп; обґрунтовується практика організації правового виховання учнів у загальноосвітніх школах, позашкільних навчальних закладах, професійно-технічних училищах; розглядаються й удосконалюються тематичні плани і програми правового виховання школярів в урочний та позаурочний час (В. Владимірова, М. Городиський, О. Горчакова, В. Загрева, І. Криштак, А. Стаканков та ін.).

Однак хоча проведений огляд широкого кола історико-педагогічних і сучасних джерел з досліджуваної проблеми й засвідчив наявність наукових праць, присвячених висвітленню питань реалізації правового виховання старшокласників в Україні, та все ж дав підстави для висновку про відсутність на сьогодні цілісного історико-педагогічного дослідження, предметом якого була б організація правового виховання старшокласників у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи України у другій половині ХХ ст., що й зумовило наш науковий пошук.

З'ясовано, що поняття “правове виховання” є міждисциплінарним, тому у науковій літературі розглядається як:

1) *діяльність* суспільства та держави, що спрямована на формування правомірної поведінки, яка в перспективі повинна стати звичкою, міцним переконанням правосвідомої людини (Н. Волкова, В. Головченко, Д. Керимов, А. Міцкевич, О. Степанов, М. Фіцула та ін.).

2) організований системний *вплив* на свідомість і почуття людини з метою формування у неї правосвідомості, поваги до конституційних норм і порядку, розвитку умінь, необхідних для виконання норм права, законів та свого громадського обов'язку (А. Долгова, Ю. Кобринський, Л. Нечепоренко, М. Подберезський, О. Скакун, І. Рябко та ін.).

3) складний, різноманітний, тривалий *процес*, який охоплює, з одного боку, виховну діяльність державних органів і громадських організацій, що зобов'язані відповідно до рішень уряду проводити цю роботу, з іншого – діяльність усіх громадян (А. Брудний, В. Ягупов).

4) *сукупність форм і методів*, що в поєднанні утворюють систему впливу на людей з метою формування високої правової культури, правомірної поведінки, перетворення правових знань на міцні установки, підвищення соціальної активності громадян (О. Дамаскін, В. Зюбін).

Стверджено, що усі ці визначення не суперечать одне одному, а повно і різнобічно характеризують правове виховання. Їх узагальнення дало підстави для формулювання авторського трактування дефініції “правове виховання старшокласників” як сукупності форм і методів діяльності держави та її органів, навчальних закладів, громадських об’єднань і організацій, що спрямовуються на формування у старшокласників високої правової культури та правомірної поведінки, почуття поваги до тих соціальних цінностей, які регулюються й охороняються правом і законодавством.

Дослідженням доведено, що соціально-історичними передумовами актуалізації питань правового виховання старшокласників упродовж другої половини ХХ ст. були:

- необхідність формування громадянина соціалістичного суспільства;
- повоєнне зубожіння населення, що стало причиною збільшення кількості правопорушень;
- збільшення масштабів сирітства і виникнення на цьому ґрунті правових проблем;
- досягнення психолого-педагогічної науки, що дали підставу виокремити правове виховання в самостійний напрям навчально-виховного процесу та потребувало втілення цих наукових положень у педагогічну практику.

Встановлено, що в радянський період питання правового виховання дітей та молоді були не суто педагогічною проблемою, а завданнями державної ваги і розглядалися у векторі системної побудови цілісної радянської держави. Вони активно обговорювалися на всіх з’їздах КПРС та Всесоюзної комсомольської організації, що відбувалися у цей період.

Наголошуємо, що для утвердження законів і норм громадського співжиття у тогочасному СРСР працювала тоталітарна державна машина, головним завданням якої визначався цілісний і систематичний вплив на кожного громадянина країни задля формування відповідних ідеологічно спрямованих поглядів та переконань. Ресурс кожної виховної інституції використовувався на повну потужність і мав дати очікуваний результат.

У розділі визначено психологічне підґрунтя процесу правового виховання старшокласників і доведено, що як у радянський період, коли психологічна наука була поставлена на службу ідеології, так і в період незалежної України, час навчання у старших класах декларувався як особливо значущий для реалізації завдань правового виховання, серед яких найважливішим вважалося формування у старшокласників правових почуттів, які б регулювали їхню поведінку: почуття законності обраної мети, правомірності шляхів і засобів її реалізації, справедливості, нетерпимості до порушників норм права, відповідальності перед державою тощо.

У дослідженні розглядається також досвід різних країн світу щодо реалізації правового виховання дітей і молоді. Детальний аналіз численних

зарубіжних джерел щодо досліджуваної проблеми в розвинених країнах світу (США, Канада, Великобританія) свідчить, що правове виховання населення, а особливо молоді, проводиться на високому рівні і пов'язане не лише з інформуванням про актуальні правові проблеми та норми законодавства, а й ґрунтується, головню, на системній діяльності цілих асоціацій, шкіл, організацій і служб, які пропонують різноманітні заходи щодо реалізації завдань правового виховання населення. Процес правового виховання молоді реалізується через низку молодіжних організацій, які мають свої програми, ресурси, осередки у різних країнах світу, охоплюючи у такий спосіб молодь різних національностей.

У другому розділі – **“Прикладні аспекти правового виховання старшокласників у виховній роботі вітчизняної загальноосвітньої школи другої половини ХХ століття”** – висвітлено цілі, завдання, зміст та принципи правового виховання старшокласників; розкрито особливості методики організації правовиховної роботи у загальноосвітній школі; виокремлено та схарактеризовано засоби правового виховання, які використовувалися у роботі загальноосвітньої школи України другої половини ХХ ст.

У розділі, з огляду на кардинальні суспільно-політичні та соціально-економічні зміни у країні, простежено еволюцію мети, завдань і змісту правового виховання у загальноосвітній школі впродовж досліджуваного часового відрізка, а також виокремлено такі основні періоди:

1) *1959 – 1991 рр.* – період становлення і розвитку теоретико-методичних засад правового виховання у радянській педагогіці. У межах цього періоду виділено два субперіоди: *1950 – 1984 рр.* – становлення правового виховання як педагогічної проблеми. Зазначений субперіод характеризується виокремленням правового виховання як важливої складової комуністичного. Цілі та завдання правового виховання повністю відповідали панівній ідеології соціалістичного суспільства і загальній меті комуністичного виховання підростаючого покоління. Однак, незважаючи на це, правове виховання спрямовувалося на формування правової свідомості, набуття навичок та звичок правомірної поведінки особистості. Воно поступово стає самостійним виховним напрямом, який досліджується багатьма науковцями; *1984 – 1991 рр.* – у зв'язку з реалізацією завдань “Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи” (1984 р.) цей субперіод характеризується розвитком теоретичних засад правового виховання; послабленням впливу ідеології на нього; демократизацією та гуманізацією навчального процесу в школах; індивідуалізацією ставлення до учня як до неповторної особистості; варіативністю підходів до правового виховання як важливого компонента морального, ідейного та громадянського виховання; конкретизацією й удосконаленням його завдань. Особливо цінним у контексті нашого дослідження на цьому етапі видається посилення уваги до методичного забезпечення правового виховання старшокласників, розробки педагогічного інструментарію його реалізації у загальноосвітніх навчальних закладах; 2) *1991 – 2001 рр.* характеризуються активним розвитком правового виховання як системи з виокремленням суб'єктів та об'єктів педагогічного впливу, визначенням його мети і завдань, що чітко відображають специфіку правового виховання як самостійного напряму системи виховання, збагаченням

принципів правового виховання (толерантності, поваги до прав людини тощо). Здійснений аналіз наукових джерел засвідчив, що у другій половині ХХ ст. завдання правового виховання старшокласників реалізувалося через різноманітні форми правовиховної роботи, серед яких найбільш результативними та популярними були: факультативи, правові лекторії, клуби й університети правових знань, юридичні читання, диспути, вікторини, вечори запитань і відповідей, теоретичні конференції, зустрічі з правознавцями, усні журнали, конкурси, правознавчі олімпіади, загони юних правозахисників. Дослідженням доведено, що комплекс методів, завдяки яким реалізувалися мета й завдання правового виховання старшокласників у позаурочній виховній роботі, містив: лекції, бесіди, розповіді, рольові ігри, виховання прикладом і на прикладі, переконання, примус, активну суспільно корисну діяльність школярів тощо. Різноманітністю відзначався також арсенал засобів правового виховання старшокласників. Серед них: газети, журнали, альманахи, телебачення, радіо, кіно, театр, художня та науково-популярна література; стенди, виставки, куточки юридичної літератури у бібліотеках, стіннівки, та газети-блискавки та ін. Усі вони активно і широко використовувалися у процесі урочної та позаурочної діяльності загальноосвітньої школи. Дослідження доводить, що активними творцями форм, методів і засобів правового виховання старшокласників виступали власне самі учні, які шляхом активної діяльності, творчості і включеності до цих процесів формували індивідуальну правову компетентність школяра. Означений підхід був результативним і дієвим для розв'язання завдань правового виховання.

Таке розмаїття форм, методів і засобів правового виховання старшокласників позитивно впливало на формування їхньої правової свідомості та правомірної поведінки, формувало вміння самостійно приймати рішення у конкретних життєвих ситуаціях, брати відповідальність за власні вчинки і дії.

Викладене вище дає підстави для висновку про різноманітність та достатньо високу результативність зазначених форм, методів і засобів правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи. Наголосимо, що у радянський період ця діяльність набула державного значення і заохочувалася освітніми, громадськими та державними інституціями. Попри те, все ж акцентуємо увагу на пануванні комуністичної ідеології у цих процесах і вважаємо це негативним чинником у справі правового виховання громадян, адже тоталітарна держава стримувала й обмежувала розвиток свідомих та ініціативних громадян, без активної участі яких у становленні нових інституцій побудова демократичного державного устрою в Україні була б неможливою.

Доведено, що правове виховання було складовою цілісного педагогічного процесу, а реалізація його завдань забезпечувалася чітким плануванням правовиховної роботи у вітчизняних загальноосвітніх школах та дотриманням певних принципів: системності; комплексності; забезпечення можливостей для формування активної громадянської позиції; створення позитивного емоційного ставлення до правоохоронної діяльності; систематичний аналіз і оцінка проведених заходів.

У розділі обґрунтовано сучасну концепцію правового виховання старшокласників та окреслено перспективи творчого використання історичного досвіду для удосконалення сучасної української системи правового виховання. З цією метою проаналізовано низку сучасних державних документів, які на законодавчому рівні визначили пріоритетність правового виховання молоді в умовах сьогодення (Закон України “Про освіту”, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття), “Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти”, “Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності” та ін.). Згідно з ними правове виховання розглядається у контексті розв’язання основних завдань національної школи: формування у майбутніх громадян нашої країни правової компетентності, високої духовності, моральної, естетичної, трудової, екологічної культури, фізичної досконалості тощо.

Особливу увагу приділено аналізу Національної програми правової освіти населення (2001 р.), її основних завдань (підвищення рівня правової підготовки населення, насамперед учнівської та студентської молоді, громадян, які перебувають на державній службі, обраних народними депутатами України, депутатами місцевих рад, викладачів правових дисциплін та журналістів, які висвітлюють правову тематику; створення належних умов для набуття громадянами знань про свої права, свободи і обов’язки; широке інформування населення про правову політику держави та законодавство; забезпечення вільного доступу громадян до джерел правової інформації; вдосконалення системи правової освіти населення, збереження і розвиток вітчизняних традицій у цій сфері).

Наголошено на тому, що проблема правового виховання молоді в умовах сьогодення детермінується процесами державотворення та популяризацією особистісно орієнтованої освіти, яка визнає школяра суб’єктом, людиною вільною, самостійною, відповідальною, творчою, активною, діяльною. Свобода як основний критерій розвитку гуманної і демократичної держави повинна стимулювати молоду людину до прагнення здобувати правові знання і вміти ними активно користуватися у повсякденному житті.

Узагальнюючи результати дослідження в історичній ретроспективі та з урахуванням сучасних реалій, відзначаємо, що до основних шляхів творчого використання досвіду правового виховання учнів старшого шкільного віку сучасними загальноосвітніми закладами нами віднесено: удосконалення системи правового навчання; впровадження факультативних занять із актуальних правових проблем; широке залучення старшокласників до правозахисної діяльності; масове використання форм пропагування правових знань (дискусійні клуби, тематичні вечори, екскурсії, олімпіади, конкурси тощо); розширення взаємодії школи та правоохоронних органів; організація виховання за місцем проживання; об’єднання зусиль школи, сім’ї та правозахисних інституцій щодо здійснення діяльності у сфері правового виховання учнівської молоді.

Вважаємо, що досвід правового виховання старшокласників у загальноосвітніх навчальних закладах України другої половини ХХ ст. не втратив

актуальності. Його використання у сучасних загальноосвітніх школах (особливо педагогічного інструментарію), на нашу думку, є не лише можливим, а й необхідним і доцільним, оскільки це допоможе збагатити зміст сучасного правового виховання учнів як у навчальний, так і позанавчальний час.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено наукову проблему правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи другої половини ХХ ст. і запропоновано можливості використання історичного досвіду для становлення сучасної системи освіти України та побудови громадянського суспільства, що, своєю чергою, дало підстави для таких загальних висновків:

1. Здійснений історико-педагогічний аналіз соціально-історичних умов дав змогу з'ясувати особливості та виявити специфіку системи правового виховання загальноосвітньої школи України у другій половині ХХ ст. та виокремити два періоди розвитку окресленої проблеми, а саме:

І період – 50-і рр. – початок 90-х рр. ХХ ст. У його межах нами було виділено два субперіоди: 1959 – 1984 рр. та 1984 – 1991 рр.

Перший субперіод характеризується широким запровадженням і розповсюдженням терміна “правове виховання”; попри існування традиційного погляду на правове виховання як складову комуністичного виховання, виокремлення його як одного з важливих самостійних напрямів виховної роботи загальноосвітньої школи радянської України; другий субперіод відзначається інтенсивним розвитком науково-теоретичних засад правового виховання: розробкою принципів правового виховання (демократизація і гуманізація навчального процесу в школах, індивідуалізація підходів до дитини як до неповторної особистості), варіативністю підходів до проблеми правового виховання (підхід до правового виховання як складової морального, ідейного та громадянського виховання), конкретизацією і вдосконаленням завдань правового виховання.

Другий період – розпочинається з проголошення незалежності України у 1991 р. і продовжується до наших днів. На практичному рівні він детермінується кардинальними соціально-економічними та політичними змінами, які відбулися в Україні у 90-ті рр. ХХ ст., що, своєю чергою, зумовили перегляд змісту та механізмів правового виховання різних вікових груп населення, зокрема старшокласників, на законодавчому рівні. У цей період розроблено і прийнято Національну програму правової освіти населення України, в якій визначено обов'язковість правового виховання в усіх закладах освіти, в тому числі і загальноосвітніх. На теоретичному рівні цей період відзначається інтенсивним розвитком правової педагогіки; обґрунтуванням методології та методики правового виховання школярів; чітким визначенням змісту правової освіти в загальноосвітній школі; обґрунтуванням мети правового виховання з урахуванням його специфіки; суттєвим розширенням його завдань, збагаченням принципів, форм і методів здійснення правового виховання.

2. У ході наукового пошуку з'ясовано еволюцію цілей, змісту та принципів правового виховання старшокласників у досліджуваній період, яку розглядаємо в контексті двох основних історіографічних періодів.

У перший період – 1959 – 1991 рр. – цілі та завдання правового виховання повністю відповідали панівній ідеології держави і загальній меті комуністичного виховання молодого покоління. Однак, незважаючи на це, правове виховання вже пов'язувалося з формуванням правової свідомості, навичок та звичок правомірної поведінки особистості.

У другий період – період утвердження незалежної України. Розбудова нової держави зумовила перегляд фундаментальних підходів передовсім до її функціонування як демократичної і правової інституції, а також вимагала трансформацію змісту правового виховання дітей та молоді. У цей час кардинально зміщуються акценти щодо розуміння сутності правового виховання, його мети, завдань і змістового наповнення; відбувається поступове розширення суб'єктів і об'єктів педагогічного впливу, принципів, форм та методів роботи і наповнення їх правовиховним змістом; основний акцент робиться на застосуванні у правовому вихованні старшокласників активних форм і методів правовиховної роботи з метою забезпечення педагогічної й соціально-правової допомоги зростаючій особистості в розвитку її творчої індивідуальності, утвердженні її людської гідності, розуміння ролі права як засобу забезпечення її законних інтересів.

Доведено, що правове виховання було важливою складовою педагогічного процесу, а реалізація його завдань забезпечувалася чітким плануванням правовиховної роботи у вітчизняних загальноосвітніх школах та дотриманням певних організаційно-педагогічних принципів (системності, комплексності, забезпечення можливостей для формування активної громадської позиції, створення позитивного емоційного ставлення до правоохоронної діяльності, систематичний аналіз і оцінка проведених заходів), що гарантувало її ефективність.

3. Проведений аналіз значної кількості наукових джерел дає підстави для ствердження, що у другій половині ХХ ст. правове виховання старшокласників реалізувалося засобом таких форм правовиховної роботи, як: урок, факультатив, правові лекторії, клуби й університети правових знань, юридичні читання, а також вечори запитань і відповідей, тематичні диспути, теоретичні конференції, усні журнали, конкурси та вікторини, олімпіади правових знань; різноманітні загони (“Юні дзержинці”, “Юні макаренці”, “Юні дружинники”, “Юні інспектори руху”). Різноманітним був і арсенал методів (бесіди, рольові ігри, виховання прикладом і на прикладі, переконання, примусу, активної діяльності школярів) і засобів (періодична преса, телебачення, радіо, кіно, театр, художня й науково-популярна література з морально-правової тематики; стенди, виставки, куточки юридичної літератури у бібліотеках, стінгазети) правового виховання старшокласників, які використовувалися в процесі як урочної, так і позаурочної діяльності загальноосвітньої школи.

Таке розмаїття форм, методів і засобів правового виховання старшокласників позитивно впливало на формування їхньої правової свідомості та поведінки, вміння самостійно приймати рішення в конкретних життєвих

ситуаціях, вимагало від молодих людей не лише знання прав і обов'язків громадянина, а й формувало вміння відповідної правової поведінки.

4. У дослідженні виокремлено такі педагогічно цінні надбання правовиховної діяльності другої половини ХХ ст., що можуть бути використані у сьогоденні:

- здійснення правового навчання як цілісної системи, що ґрунтується на принципах послідовності й наступності, систематичності, об'єднавши зусилля всіх навчально-виховних закладів;

- поглиблення знань старшокласників з основ правознавства, шляхом уведення в загальноосвітніх школах правознавчих факультативів;

- відновлення діяльності народних університетів правових знань, які в другій половині ХХ ст. організовувалися і діяли при навчальних і культурно-освітніх закладах та ознайомили старшокласників з діяльністю правоохоронних (міліція, прокуратура) та судових органів народного суду;

- співпраця загальноосвітніх шкіл з педагогічними ВНЗ, в межах якої доцільними були б такі спільні форми правовиховної роботи студентів зі школярами, як тематичні вікторина, вечори запитань та відповідей, антиалкогольні клуби, лекторії, юридичні читання, екскурсії, усні журнали тощо;

- організація правоохоронної діяльності старшокласників за місцем проживання, яка полягала в допомозі інспекціям у справах неповнолітніх, участі в рейдах із запобігання бездоглядності, проявів девіантної поведінки із боку своїх однолітків, підтриманні суспільного порядку за місцем проживання, залученні до роботи з перевиховання “важких” підлітків, з низьким рівнем правосвідомості;

- співробітництво школи, сім'ї та громадських організацій у правовому вихованні школярів, що передбачає підвищення рівня відповідальності батьків за виховання дітей, шляхом створення спеціалізованих лекторських груп, організація методичних центрів із пропаганди правових знань, а також консультативних пунктів поширення правових знань.

Уважаємо, що розв'язання задекларованих завдань дослідження дало можливість реалізувати його мету. Водночас переконані, що окремі його аспекти залишаються перспективними й актуальними і можуть стати предметом наступних досліджень, зокрема: роль позашкільних інституцій у процесі правового виховання старшокласників в означений період; особливості правового виховання молоді у зарубіжних країнах; специфіка участі дітей та молоді у розбудові правового суспільства; обґрунтування ролі сучасних ЗМІ у процесі формування правознавчих компетенцій молоді та ін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Монографія:

1. Кашук М. Г. Правове виховання старшокласників у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи: монографія / М. Г. Кашук. – Дрогобич: Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. – 136 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Кашук М. Г. Зміст та завдання правового виховання старшокласників / М. Г. Кашук // Наукові записки : [збірник наукових статей] / Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Випуск ХСІХ (99). – С. 88 – 93. – (*Серія педагогічні та історичні науки*).

3. Кашук М. Г. Засоби правового виховання старшокласників у позаурочній виховній роботі (друга половина ХХ століття) / М. Г. Кашук // Наукові записки : [збірник наукових статей] / Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – Випуск СV (105). – С. 77 – 82. – (*Серія педагогічні та історичні науки*).

4. Кашук М. Г. Правове виховання старшокласників як пріоритет виховної роботи загальноосвітньої школи / М. Г. Кашук // Наукові записки : [збірник наукових статей] / Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – Випуск СІ (101). – С. 156 – 160. – (*Серія педагогічні та історичні науки*).

5. Кашук М. Г. Організаційно-педагогічні засади правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи (друга половина ХХ століття) / М. Г. Кашук // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів : ЧНПУ, 2015. – Випуск 124. – С. 269 – 272.

6. Кашук М. Г. Методи правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи другої половини ХХ століття / М. Г. Кашук // Молодь і ринок. – Дрогобич, 2015. – № 7 (126). – С. 146 – 150.

7. Кашук М. Г. Суспільно-історичне та психолого-педагогічне підґрунтя проблеми правового виховання старшокласників / М. Г. Кашук // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. – Херсон : КВНЗ “Херсонська академія неперервної освіти”, 2014. – Вип. 23. – С. 24 – 29.

Наукові праці у закордонних періодичних виданнях:

8. Кашук М. Г. Правове виховання старшокласників та його роль у розбудові громадянського суспільства в Україні / М. Г. Кашук // Zbiór raportów naukowych. “Nauka dziś: teoria, metodologia, praktyka (29.09.2013 – 31.09.2013). – Wrocław : Wydawca: Sp. z o. o. “Diamond trading tour”, 2013. – S. 19 – 21.

9. Кашук М. Г. Правове виховання дітей та молоді (компаративний аспект) / М. Г. Кашук // Zbiór artykułów naukowych. “Pedagogika. Dyskusje o współczesnej nauce (30.08.2015 – 31.08.2015). – Warszawa : Wydawca: Sp. z o. o. “Diamond trading tour”, 2015. – S. 15 – 19.

Наукові праці апробаційного характеру:

10. Кашук М. Г. Педагогічний інструментарій правового виховання старшокласників / М. Г. Кашук // Розвиток сучасної освіти та науки : результати, проблеми, перспективи : матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції молодих вчених 21–22 листопада 2013 р. – Дрогобич : Посвіт, 2013. – С. 199 – 200.

11. Кашук М. Г. Правове виховання сучасної молоді на шляху до професійного становлення / М. Г. Кашук // Трансформація ціннісних орієнтацій професійного становлення світогляду працівників ОВС України в сучасному полікультурному суспільстві : збірник матеріалів круглого столу 30 травня 2014 року. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. – С. 135 – 139.

12. Кашук М. Г. Основні принципи реалізації завдань правового виховання старшокласників у другій половині ХХ століття / М. Г. Кашук // Науковий журнал “Молодий вчений”. – Херсон, 2014. – № 12 (15). – С. 301 – 303.

АНОТАЦІЇ

Кашук М. Г. Правове виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи (друга половина ХХ століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич, 2016.

Дисертаційну роботу присвячено питанням правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи другої половини ХХ ст.

У роботі з'ясовано соціально-історичне та психолого-педагогічне підґрунтя проблеми правового виховання старшокласників у роботі загальноосвітньої школи; сформульовано цілі, завдання, зміст та принципи правового виховання старшокласників; проаналізовано прикладні аспекти правового виховання старшокласників. Основна увага приділяється розкриттю методики організації виховної роботи педагогів та учнів у контексті формування правової свідомості; виокремленню організаційних особливостей, форм і методів правового виховання; деталізації та класифікації його засобів. У ході наукового пошуку з'ясовано еволюцію цілей, завдань, змісту та принципів правового виховання старшокласників у досліджуваній період, яку розглянуто в контексті двох основних історіографічних періодів та визначено характерні для них тенденції розвитку. У дослідженні виокремлено педагогічно цінні надбання правовиховної діяльності другої половини ХХ століття, що можуть бути використані у сьогоденні; схарактеризовано сучасну концепцію правового виховання старшокласників та визначено її місце і роль у розбудові громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: правове виховання; старшокласники; загальноосвітня школа; концепція правового виховання; цілі, завдання, принципи, зміст, засоби правового виховання; правова культура; правова свідомість; правова вихованість.

Кашук М. Г. Правовое воспитание старшекласников в воспитательной работе общеобразовательной школы (вторая половина XX века). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики – Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко. – Дрогобыч, 2016.

Диссертация посвящена вопросам правового воспитания старшекласников в воспитательной работе общеобразовательной школы второй половины XX ст.

В работе выяснены социально-исторические и психолого-педагогические условия правового воспитания старшекласников; уточнена сущность базовых понятий: “правовое воспитание”, “правовая культура”, “правовое образование” и др.; сформулированы цели, задачи, содержание и принципы правового воспитания старшекласников; проанализированы прикладные аспекты процесса правового воспитания старшекласников. Основное внимание уделяется раскрытию методики организации воспитательной работы педагогов и учеников в контексте формирования правового сознания; выделению организационных особенностей, форм и методов правового воспитания; детализации и классификации его средств. В ходе научного поиска выяснена эволюция целей, задач, содержания и принципов правового воспитания старшекласников в исследуемый период, которая рассмотрена в контексте двух основных историографических периодов; определены характерные тенденции их развития. В исследовании выделены педагогически ценные аспекты правовоспитательной деятельности, характерны для второй половины XX века, и которые могут быть использованы в нынешних условиях. В работе дана характеристика современной концепции правового воспитания старшекласников, определены ее место и роль в развитии гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: правовое воспитание; старшекласники; общеобразовательная школа; концепция правового воспитания; цели, задачи, содержание, принципы, средства правового воспитания; правовая культура; правовое сознание; правовая воспитанность.

Kaschuk M. H. Legal education of senior pupils in educational work of secondary school (second half of the twentieth century). – The Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. – Drohobych, 2016.

The thesis is devoted to the problems of legal education of senior pupils in educational work of secondary school in the second half of the twentieth century.

The social and historical as well as psychological and pedagogical foundations of the problem of legal education of senior pupils in the work of secondary school are cleared up, the objectives, content and principles of legal education of senior pupils are formulated and the practical aspects of legal education of senior pupils are analyzed in the thesis.

A great attention is paid to the peculiarities of methods of organizing the educational work of teachers and pupils concerning the formation of legal consciousness as well as to distinguishing the organizational features, forms and methods of legal education, specification and classification of its means.

In the course of scientific research the evolution of objectives, content and principles of legal education of senior pupils in the context of two major historiographical periods is revealed and the characteristic tendencies of the periods are determined. The pedagogically important achievements of legal and educational activity in the second half of the twentieth century, which can be used at the present time, are singled out. The thesis reflects the modern concept of legal education of senior pupils and its role in forming the civil society in Ukraine.

It is proved that legal education was a part of integral pedagogical process and the realization of its tasks was provided with clear planning of legal and educational work in domestic secondary schools as well as observing certain organizational and pedagogical principles that guaranteed its effectiveness.

The analysis of scientific sources gives grounds to assert that legal education of senior pupils in the second half of the twentieth century was realized by means of such forms of legal and educational work as a lesson, an elective, legal lectures, clubs and universities of legal knowledge, legal readings, evenings of questions and answers, subject disputes, theoretical conferences, oral journal, contests and quizzes, legal competitions, etc. There was also a great variety of methods (conversation, role playing, the educational method by example, the methods of persuasion, compulsion and activity) and means (periodicals, television, radio, cinema, theatre, fiction and popular scientific literature on moral and legal issues, stands, exhibitions, the corners of law literature in the libraries, wall newspapers) of legal education of senior pupils which were used during the lesson as well as in the process of extracurricular activities of secondary schools in the second half of the twentieth century. Such a variety of forms, methods and means of legal education of senior pupils had a positive influence on the formation of their legal consciousness and behaviour and the ability to make decisions in specific life situations. Moreover, it required young people to know not only their civil rights and obligations but also formed the ability of appropriate legal behaviour.

The pedagogically important achievements of legal and educational activity in the second half of the twentieth century which can be used at the present time are singled out in the thesis, namely the implementation of legal education as an integral system based on the principles of consistency, succession and regularity by combining the efforts of all educational and extracurricular institutions, the improvement of legal knowledge of senior pupils by introducing the legal electives in schools, the resumption of people's universities of legal knowledge, which were organized in educational establishments in the second half of the twentieth century

and on the basis of which the senior pupils got acquainted with the work of police, prosecutors, People's Court etc, the cooperation of secondary schools with pedagogical higher educational establishments, in the course of which such common forms of legal and educational work of students and pupils could be used as subject evenings, evenings of questions and answers, anti-alcohol clubs, lectures, legal readings, excursions, oral journals etc, the cooperation between schools and families concerning legal education of pupils which involves increasing the level of parental responsibilities for their children's upbringing.

Key words: legal education; senior pupils; secondary school; concept of legal education; objectives, content, principles, means of legal education; legal culture; legal consciousness; legal upbringing.

Підписано до друку 25.01.2016 р. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”.
Вид. арк. 0,9. Зам. № 4. Тираж 100. Друк на ризографі.

Видавничий відділ Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка
82100, Дрогобич, вул. І. Франка, 24.